

ADRIANA NEACȘU

ISTORIA FILOSOFIEI ANTICE

EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2016

Referenți științifici:
Acad. Gheorghe Vlăduțescu
Acad. Alexandru Boboc

Copyright © 2016 Universitaria
Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NEACȘU, ADRIANA
ISTORIA FILOSOFIEI ANTICE / ADRIANA NEACȘU. - Craiova
: Universitaria, 2016
Bibliogr.
ISBN 978-606-14-1071-2

14(3)(091)

Această lucrare reprezintă prima parte a rezultatului cercetării realizate de autoare la Université Libre de Bruxelles, ca urmare a participării la competiția lansată de Agenția Universitară a Francofoniei în cadrul Programului « Soutien et renforcement de l'excellence universitaire », pentru anul universitar 2008-2009

I. INTRODUCERE

1. RAPORTUL DINTRE FILOSOFIE ȘI ISTORIA EI

- Specificul filosofiei

Nu se poate afirma cu precizie o dată care ar marca începutul reflecției de tip filosofic în istoria omenirii. Filosofia a crescut în același timp cu sufletul omului, s-a hrănit din neliniștea minții sale și s-a afirmat cu putere din nevoia de a-și găsi certitudinea. În orice caz, premisele ei au apărut cu mult timp în urmă, atunci când specia umană, abia ieșită din lumea animală, aflată în faza copilăriei sale, a început să capete conștiința de sine și conștiința acestei lumi.

Vaga înțelegere de sine ca existență duală, parte integrantă a naturii dar, în același timp, mai mult decât aceasta, profund diferită de oricare altă ființă, s-a tradus în întrebări tulburătoare, care și-au păstrat până astăzi forța și valabilitatea: « Cine sunt eu? », « Ce este această lume? », « Care este rostul meu în cadrul universului? ». Aceste întrebări, ca și altele de același gen, nu sunt deloc gratuite, dimpotrivă, de răspunsul dat lor depinde existența atât a fiecărui individ cât și a speciei umane. Căci, dacă fiecare dintre noi n-ar fi convins, măcar la nivel subconștient, că viața merită trăită, ar renunța cu ușurință la ea.

Și chiar dacă astăzi spectrul filosofiei s-a lărgit enorm iar filosofia ne apare mai degrabă ca un complex de preocupări de o extremă varietate, decât ca o activitate cu un specific bine circumscris, întrebările de o asemenea factură continuă să constituie nucleul problematicii filosofice, în sensul că, în ultimă instanță, întreg efortul

filosofilor, indiferent de obiectul lor imediat de studiu, nu urmărește decât să înțeleagă cât mai profund lumea, omul și condiția omului în lume.

Totuși, dincolo de aceste câteva repere fundamentale, este greu de pus în evidență, cu precizie și într-o manieră neproblematică, specificul filosofiei. Practic, ea cunoaște și a cunoscut tot timpul sisteme, curente, concepții, teorii filosofice foarte diferite, iar, în plus, acestea se contrazic, de regulă, chiar și în cazul răspunsurilor care privesc întrebări precum : « Ce este filosofia? » sau « Care este obiectul ei? ». Desigur, există un oarecare consens în această privință în mediul filosofic al fiecărei epoci dar el este relativ și foarte schematic, neputând avea pretenția să circumscrie în mod absolut corect domeniul filosofiei. Consensul filosofic, care vizează, în general, aceleași moduri de a pune problemele, aceleași tehnici, aceleași metode, uneori aceleași tipuri de soluții, este, într-adevăr, foarte important și el exprimă, probabil, performanța maximă a unei epoci în ceea ce privește unitatea disciplinară, de conținut, a filosofiei.

Dar ca să înțelegem ce este filosofia trebuie să depășim problema conținutului său, pentru a pune în evidență maniera sa generală specifică în care se raportează la acest conținut. Nu este aici vorba de metodă, deoarece metoda este mai degrabă o tehnică de lucru, care presupune anumite operații și procedee, iar, în plus, metodele evoluează în timp, ci de *atitudine*. Atitudinea este o *relație originară* instituită de către subiect față de obiectul său, cadrul fundamental în care se dezvoltă activitatea sa cognitivă în raport cu acesta. Atitudinea specifică filosofiei, opusă celei care caracterizează știința, constă în *subordonarea obiectului față de exigențele de inteligibilitate ale spiritului*. Ca atare, ea este singurul element care leagă toate tipurile de filosofie, fie că este

vorba de ontologie, gnoseologie, estetică, logică, etc., fie că discursul filosofic se exprimă într-o manieră strict rațională, riguroasă, ori într-una poetică, fie că el are drept scop fericirea umană sau metode mai eficiente de acțiune a individului ori a colectivităților în mediul propriu de existență.

Filosofia reprezintă o atitudine conștientă a omului față de lumea ca întreg sau față de unul din elementele sale, inclusiv față de orice aspect care privește viața sa teoretică și practică. Ea face din acestea obiecte de cercetare pe care le subordonează propriilor sale criterii de inteligibilitate, adică de înțelegere. Este vorba de o reconstrucție teoretică a obiectului, făcută în conformitate cu regulile rațiunii și cu legile generale ale logicii. Așa încât, chiar dacă, eventual, la sfârșitul investigației, cercetătorul ajunge la concluzia că obiectul său ar fi irațional, sau chiar dacă folosește un limbaj metaforic, în toate cazurile el încearcă să construiască o imagine de ansamblu cât mai corectă în legătură cu acest obiect, imagine care trebuie să respecte exigențele de inteligibilitate ale spiritului.

Filosofia este deci un domeniu al activității umane teoretice impregnat de subiectivitate. Ea exprimă un mod specific de a înțelege obiectul din perspectiva subiectului. Desigur, în ultimă instanță, filosofia urmărește să obțină cea mai bună înțelegere posibilă a obiectului vizat, înțelegere care trebuie să-i surprindă în mod corect și să-i evidențieze adevărata natură, iar pentru asta este necesar ca filosoful să-i cunoască în mod profund conținutul, multiplele lui legături, regularitățile în manifestare și eventualele legi cărora el le este supus.

În fond, știința nu are nici ea alt scop cognitiv, și chiar se arată în întregime satisfăcută atunci când a reușit să atingă această performanță. Filosofia adoptă ea însăși această atitudine care definește știința și care implică o

subordonare a subiectului la obiect, însă nu rămâne la acest nivel, pe care îl depășește printr-o atitudine opusă, de subordonare a obiectului la subiect, deci prin analiza critică a obiectului din perspectiva criteriilor de inteligibilitate ale spiritului. Aceste două atitudini nu se află în conflict una cu cealaltă ci sunt complementare, pentru că doar făcând apel la ambele poate filosofia să își atingă scopul său specific: descoperirea temeiurilor profunde, universale, care explică și justifică obiectul asupra căruia ea își concentrează atenția.

Așadar, filosofia este o reflecție care vizează lumea ca întreg sau multiplele sale aspecte, pe care le supune diverselor teste de inteligibilitate imaginate de către spiritul uman în efortul său de înțelegere a tot ceea ce intră în sfera experienței sale. Această reflecție se cristalizează în *categoriile filosofice, teoriile filosofice, concepții și sisteme filosofice*, care, împreună, formează conținutul, *corpul material al filosofiei*, și care se succed de-a lungul timpului, derulând astfel o istorie. Aceasta reprezintă *istoria filosofiei ca obiect real*, sau, în exprimarea curentă, simplificată: *istoria filosofiei*.

- Istoria filosofiei în calitate de «corp» al filosofiei și de modalitate caracteristică a construcției sale

La drept vorbind, sintagma «istoria filosofiei» are un sens destul de ambiguu. Ea desemnează, de obicei, două lucruri care, deși strâns legate unul de celălalt, sunt în realitate diferite, situate pe două nivele ontologice distincte. Primul reprezintă procesiunea istorică efectivă, concretă, a ideilor filosofice, succesiunea acestora de-a lungul timpului, iar cel de al doilea este «povestirea» sau «relatarea» în cărți de specialitate a acestui proces, fie în

întregul său, fie numai într-o parte a lui. Această «povestire» este, de fapt, « istoriografia filosofică », o expresie mult mai justificată să desemneze totalitatea lucrărilor care au drept obiect istoria filosofiei ca proces real, dar care nu este totuși prea des folosită.

Istoriografia filosofică este o reflecție realizată cu mijloacele și din perspectiva filosofiei, dar care dă dovadă de o atitudine dominant științifică, de subordonare constantă a subiectului la obiect, și care urmărește o reconstrucție cât mai corectă, cât mai profundă și mai sugestivă a istoriei filosofiei ca întreg sau într-unul din momentele sale distincte. Această reflecție are un caracter interdisciplinar, pentru că folosește, într-o mai mică sau mai mare măsură, informații privind istoria socială, istoria și teoria culturii, istoria științelor, a artelor, etc. Spre deosebire de reflecția primară, care se exercită asupra aspectelor realului, și pe care o putem numi « pură », aceasta este o reflecție secundă (deși câtuși de puțin secundară), iar ea reprezintă *istoria filosofiei în sens de disciplină teoretică*.

Cu toate că relațiile dintre filosofia ca atare, istoria filosofiei ca proces real și istoriografia filosofică sunt destul de complexe, în ceea ce urmează ne vom limita să punem în evidență raporturile dintre filosofie și istoria sa înțeleasă ca proces real, desfășurat în timp, subliniind faptul că între acestea două există o legătură indisolubilă. Într-adevăr, filosofia nu există ca atare decât în și prin istoria sa, care cuprinde, în mod firesc, și prezentul, din moment ce acesta va deveni, la rândul său, trecut. Acest lucru nu vrea să însemne că filosofia nu ar fi nimic altceva decât istoria sa ca sumă a tuturor ideilor, concepțiilor, sistemelor de gândire derulate de-a lungul timpului, pentru că ele nu sunt decât partea sa « palpabilă », corpul său concret. Dar numai prin intermediul acestui corp se poate

pune în evidență esența sau adevărul său interior, care se revelează treptat, pe măsură ce se diversifică modalitățile filosofice de raportare la lume.

Nu se poate, totuși, spune că esența filosofiei se edifică de-a lungul istoriei sale, deci că ea ar crește, s-ar dezvolta, s-ar schimba – pentru că asta implică faptul că primele forme de manifestare a filosofiei, situate la începutul istoriei, nu au aceeași esență ca cele de astăzi sau, cel puțin, că ele o posedă pe aceasta într-o manieră inferioară ori incompletă, lucru ce nu este de acceptat. Dar dacă esența filosofiei rămâne aceeași de-a lungul istoriei sale, în schimb, istoria este cea care dezvoltă și constituie ca atare filosofia. Asta deoarece filosofia reprezintă deopotrivă esența unică și modurile diverse în care ea se exprimă, adică sistemele, concepțiile, ideile filosofice. Acestea din urmă reprezintă corpul material al filosofiei, corp care crește și se diversifică pe măsură ce trece timpul, determinând astfel o dezvoltare a înseși filosofiei.

Istoria filosofiei este deci un proces creator prin excelență, procesul prin care filosofia, care reprezintă un sistem cu numeroase determinații, se creează și se re-crează continuu. Aceasta se întâmplă pentru că, pe măsură ce noile idei, concepții, etc., intră în corpul filosofiei, ele schimbă raporturile dintre vechile componente, astfel că structura sistemului este într-o permanentă devenire, iar sistemul (cu alte cuvinte filosofia) se schimbă și el. În consecință, evoluția istorică a filosofiei determină evoluția filosofiei ca sistem, care cuprinde esența filosofiei, faptele filosofice (ideile, concepțiile, etc.), și raporturile dintre faptele filosofice.

Conturându-se ca un sistem, filosofia nu poate renunța la nici unul din elementele sale, altfel ea riscă să-și piardă ființa. Din această cauză, istoria sa nu poate să fie niciodată un moment depășit, de care ea să se poată

dispensa oricând, fără nici un fel de problemă, așa cum se întâmplă în cazul științei. Fiecare sistem filosofic este o entitate vie, care stabilește legături multiple și complexe cu toate celelalte, participând împreună cu ele la edificarea adevărului filosofic. Nu există criterii așa-zis obiective, universale, pentru a face distincție între adevăr și fals în cadrul fiecărei concepții filosofice, ceea ce ne-ar permite să reținem din toate numai adevărurile, pentru a le integra apoi în sistemul filosofiei ca atare.

De altfel, filosofia nici nu este o sumă de adevăruri înlănțuite, în nici un caz de adevăruri înțelese în sensul îngust de concordanță cu realitatea, căci adevărul ei este de alt tip decât cel științific, punând în joc capacitatea creatoare de valori a omului, forța sa autoproiectivă și automodelatoare, precum și cea de instituire de noi dimensiuni ale realului. Filosofia reprezintă un mod de a judeca sau de a lua în considerare lumea din punctul de vedere al raționalității umane, care își diversifică relațiile cu lumea, devenind din ce în ce mai complexă dar fără să abandoneze nici o etapă a dezvoltării sale, așa încât noi nu putem atinge adevărul filosofiei în genere decât prin intermediul pluralității judecăților particulare.

Prin urmare, trecutul filosofiei este tot timpul solidar cu prezentul ei. Acesta se poate detașa mai mult sau mai puțin de cel dintâi, refuzând să fie dominat de el, schimbându-și metodele, obiectele de cercetare, etc., și poate chiar să își permită să-l nege, dar, în nici un caz, nu poate face abstracție de el, dacă nu vrea să dispară la rândul său. Trecutul este punctul de reper permanent pentru prezentul filosofic, care este obligat să intre într-un dialog continuu cu acela pentru a se consolida, pentru a-și verifica propria putere și capacitatea explicativ creatoare. De fapt, din perspectiva istoriei filosofiei, prezentul este doar un moment printre numeroase altele, anterior succedate, fiind

pus pe același plan ca și trecutul, iar din perspectiva filosofiei, care se edifică în mod continuu, prezentul, dacă are, într-adevăr, valoare, are rolul de a-i dezvolta ființa, mărimdu-i corpul și schimbându-i sistemul relațiilor interioare.

Sensul permanentei dezvoltări a filosofiei în timpul istoriei sale nu este predeterminat. Deci, el nu poate fi previzibil. Nu se pot face în acest sens previziuni ci se pot oferi doar explicații, care sunt întotdeauna ulterioare în raport cu faptele, pentru că, în ciuda unor relații inevitabile de cauzalitate și de condiționare, spiritul uman, fermentul acestei evoluții, se caracterizează în primul rând prin spontaneitate, creativitate și libertate. Totuși, o privire retrospectivă asupra întregii istorii a filosofiei îi poate găsi acesteia coerența internă, raționalitatea imanentă, care să poată fi exprimată într-o formulă generală, cu rol, eventual, de « lege de evoluție », având, e-adevărat, o forță explicativă limitată, valabilă doar până în momentul formulării sale, fără nici o pretenție asupra viitorului.

Astfel de priviri retrospective sunt toate istoriile *subiective* ale filosofiei, deci proiecțiile cognitive ale spiritului asupra procesului real al istoriei filosofiei, cristalizate în lucrări de specialitate. Ele sunt numeroase și diferite unele de altele, deoarece reprezintă, din principiu, întreprinderi selective și valorizări critice ale trecutului filosofic, făcute din perspectiva unei anumite epoci și a unui anumit autor. Desigur, o bună istorie subiectivă (teoretică) trebuie să respecte faptele filosofice și trebuie să pună în evidență raporturile reale, obiective dintre ele. În același timp, orice cercetare de acest tip nu vrea să satisfacă doar o pură curiozitate cognitivă vizavi de trecutul filosofic ci încearcă să realizeze o analiză a lui din punctul de vedere al eternului filosofic dar, totodată, în